

"Temeljne značajke duhanske industrije u EU - s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku"

Čagalj, Marin¹, Ivanković, Marko²

¹Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, Put Duilova 11, 21 000 Split, Hrvatska

²Federalni agromediterranski zavod, Biskupa Čule 10, 88 000 Mostar, Bosna i Hercegovina

*odgovoran autor: marin.cagalj@krs.hr

SAŽETAK

U Republici Hrvatskoj duhan se u posljednjih pet godina uzgajao na površinama od preko 5.500 ha, uzgaja ga preko 1.200 gospodarstava koja u prosjeku zasade oko 100.000.000 presadnica duhana iz domaćeg sortimenta. Ukupna godišnja proizvodnja duhana u Republici Hrvatskoj u prosjeku je oko 10.500 t s prinosom od oko 1,9 t/ha. U Europskoj Uniji duhan se uzgaja na preko 91.000 ha, s godišnjom proizvodnjom od oko 215.000 t. U Republici Hrvatskoj djeluje samo jedna tvornica duhana, koja otkupljuje gotovo 60% uzgojenog duhana u Republici Hrvatskoj, dok se preostali dio uzgojenog duhana u najvećoj mjeri izvozi na tržišta Europske Unije, te manjim dijelom na tržišta Južne Amerike, Afrike, te Australije. Lidersku poziciju na tržištu Republici Hrvatskoj s gotovo 80% tržišnog udjela drži jedina domaća tvornica duhana. Republika Hrvatska sudjeluje u ukupnoj proizvodnji duhana u Europskoj Uniji s oko 5%. Obzirom na povezanost primarne proizvodnje duhana u RH s cigaretnom industrijom, Republika Hrvatska je jedina država u kontinentalnom dijelu Europske Unije koja je zadržala jednaku razinu proizvodnje duhana. Obzirom na konzumaciju duhanskih proizvoda, procjenjuje se da u Europskoj Uniji puši oko 15.1 % žena i 21.9 % muškaraca, dok u Republici Hrvatskoj gotovo svaka četvrta osoba je pušač, odnosno oko 25% populacije su pušači. Procjenjuje se da godišnje oko 700.000 žitelja EU umire od posljedica pušenja. Vrijednost uvoza i izvoza Europske Unije povećala se u posljednjih pet godina za sve skupine proizvoda, a najveću stopu rasta izvoza zabilježio je sektor hrane, pića i duhana s povećanjem od 49,5%, također i s povećanjem uvoza iz tog sektora za 33,8%. Duhanska industrija u Republici Hrvatskoj značajna je gospodarska grana koja godišnje generira oko 4% državnog proračuna. Prema aktualnim zakonima, u Republici Hrvatskoj zabranjeno je pušenje na javnim mjestima. Duhanski proizvodi (cigarete, cigarilosi, duhan za lulu, duhan za pušenje, šmrkanje, žvakanje i drugi duhanski proizvodi) oporezuju se od 1994. godine kada se uvode trošarine na duhanske proizvode u hrvatski porezni sustav, a porezni obveznici su svi proizvođači i uvoznici duhanskih proizvoda.

Ključne riječi: duhanska industrija, potrošnja duhana, duhanski proizvodi, Republika Hrvatska, porezni sustav

Uvod

Duhanska industrija jedna je od brzorastućih i najprofitabilnijih industrija u svijetu. Unatoč brojnim znanstvenim radovima koji upozoravaju na štetnost dugotrajnog korištenja duhanskih proizvoda (cigarete, cigare, cigarilosi, duhan za pušenje) na zdravlje i život ljudi (Doll i Bradford, 1999), te okoliša, brojnim sustavima oporezivanja i trošarina na promet duhanskim proizvodima, tržište duhanskim proizvodima je u neprestanom razvoju i rastu. Razlog za ekspanziju tržišta duhanskih proizvoda, leži i u činjenici da u današnje vrijeme suvremene znanosti i tehnoloških inovacija, marketinških strategija i kampanja, duhanska industrija se brzo prilagođava trendovima pušača, stvarajući proizvode koji zadovoljavaju potrebe i želje potrošača (lijep dizajn ambalaža za pakiranje, različiti okusi, i sl.). Inozemno i domaće tržište duhana i njegovih prerađevina, u najvećoj mjeri cigareta, iznimno je kompleksno obzirom na mnogobrojne zakonske regulative kojima podliježe, imajući u vidu da pitanja u svezi same proizvodnje, obrade i prodaje duhana, te proizvodnje, distribucije, reklamiranja i prodaje gotovih duhanskih proizvoda otvaraju brojne i iznimno bitne etičke, socijalne, ekonomske i pravne dvojbe i kontroverze (Bevanda, 2015). Temeljna zakonska regulativa u EU (TPD 2014/40) od 20. svibnja 2016. godine, u svezi s proizvodnjom duhana, pokriva širok spektar regulatornih pitanja i prema procjenama stručnjaka imati će značajan utjecaj na industriju i cijeli opskrbeni lanac. U Republici Hrvatskoj (RH), Zakonom o duhanu (NN 69/99 i 14/14) regulirani su odnosi u proizvodnji, otkupu, obradi, prometu duhana i proizvodnji duhanskih proizvoda.

Globalna duhanska industrija je izrazito vlasnički i tržišno koncentrirana (Stevanović, 2012) gdje su najveći svjetski proizvođači cigareta multinacionalne kompanije s 82,9 % tržišnog udjela, od čega China National Tobacco Corporation (44 %), Phillip Morris International (14,6 %), British American Tobacco (10,7 %), Japan Tobacco International (8,9 %) i Imperial Tobacco (4,7 %) tržišnog udjela (Statista, 2016). Iz navedenog je vidljivo da navedenih pet proizvođača određuju trendove na globalnom tržištu duhana. U RH industrija cigareta je klasični primjer oligopola uzimajući u obzir mali broj proizvođača koji posluju u ovoj industriji. Proizvođači su međuvisni jedni o drugima, te imaju direktan međusobni utjecaj jedni na druge. Za nove proizvođače koji bi se uključili na tržište postoji jaka zapreka iz razloga toga što proizvođači već imaju razvijene brendove i svoje lojalne kupce. Uz povoljan geografski položaj RH, te zbog razvijene domaće proizvodnje duhana (Agroduhan Slatina i Hrvatski duhani), RH je zanimljiva globalnim duhanskim kompanijama (Bajo i Jurinec, 2016).

Duhanski proizvodi visoko su oporezivani, 300 do 400% u odnosu na proizvođačke cijene, odnosno 60 do 80% od maloprodajne cijene, osiguravajući visoke proračunske prihode državama (Enciklopedija.hr, 2016). Između 2000. i 2014. prodaja cigareta na globalnom tržištu porasla je za 8 %. Pretpostavka za naredno petogodišnje razdoblje za duhansku industriju je da će još rasti, pod pretpostavkom rasta količina prodaje za 0,9%, a vrijednost za 29% (GCI, 2015).

Glavni cilj rada je analizirati glavna obilježja i karakteristike duhanske industrije u RH i EU.

Materijal i metode

U svrhu provedbe glavnog cilja u radu su analizirani sektor proizvodnje duhana u EU i RH, pružen je pregled trošarina i njihova utjecaja na cijene i promet duhanskih proizvoda, analizirani su glavni sudionici i struktura tržišta duhanskim proizvodima u EU i RH, te je analiziran postotak pušača prema spolu u ukupnoj populaciji EU i RH.

Metode koje su se koristile u izradi ovog rada odnose se na prikupljanje službenih statističkih podataka, proučavanje znanstvene i stručne literature u vezi zakonskih regulativa o proizvodnji, trgovini i prometu duhanskih proizvoda i njegovih prerađevina. U radu su se koristile metode analize, sinteze, deskripcije, komparacije, indukcije i dedukcije. Za statističku obradu podataka korišten je program MS Excel (2010).

Rezultati i rasprava

U EU i RH posljednjih pet godina, površine pod duhanom, te ukupna proizvodnja variraju (Tablica 1). Najveće površine pod duhanom u EU su bile u 2013 godini (101.913 ha), dok je najveća zabilježena proizvodnja bila 2011 godine (214.472 t), dok su u RH u 2012 godini bile najveće površine pod duhanom (5.958 ha), a najveća proizvodnja 2011 godine (10.643 t). Prinosi variraju od 1 do 3 t/ha.

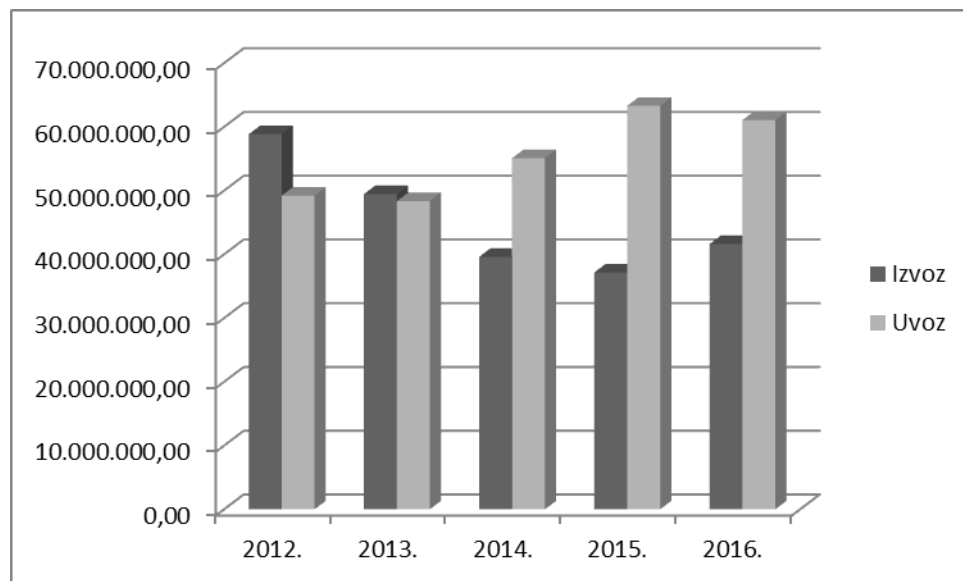
Tablica 1. Površine pod duhanom i ukupna proizvodnja u EU i RH od 2011-2015 godine

	Godine				
	2011	2012	2013	2014	2015
EU					
Požnjevena površina (ha)	96.751	93.182	101.913	90.886	94.500
Ukupna proizvodnja (tis. t)	214.472	197.111	200.512	213.365	205.000
RH					
Požnjevena površina (ha)	5.095	5.958	5.172	5.196	4.752
Ukupna proizvodnja (tis. t)	10.643	11.787	9.834	9.164	10.132

Izvor: kalkulacije autora prema DZS (2016) i EUROSTAT (2016)

U EU najzastupljenije sorte uzgajanog duhana su “Virginia”- sušena toplim zrakom, “Berley”- sušen u hladu i “istočnjački” ili duhani sušeni na suncu. Najzastupljenija sorta je “Virginia” s oko 50% zastupljenosti, zatim “istočnjački” ili duhani sušeni na suncu s otprilike 35 %, “Burley” s otprilike 15 % (EUROSAT, 2016). Na svjetskom nivou, EU proizvodi godišnje manje od 3 % sirovog duhana, uvozi otprilike 400.000 t/god. Najviše duhana u EU se uvozi iz Afrike i Amerike. Izvoz duhana u EU je otprilike 100.000 t/god (EUROSTAT, 2016). U 2016 godini vrijednost ukupnog svjetskog izvoza cigareta iznosila je 18.2 milijarde € , što je smanjenje od 8,6 % od 2012 godine. U 2016 godini EU je izvezla ukupno 59,3 % ukupnog svjetskog izvoza cigareta, u vrijednosti od 10,8 milijardi € (WTEx, 2017). RH je u 2015 godini izvezla neprerađenog duhana u vrijednosti 12 milijuna €, što je manje za 30% u odnosu na 2014 godinu, dok je uvoz neprerađenog duhana u 2015 godini iznosio 5,2 milijuna €, što je smanjenje od 1% u odnosu na 2014 godinu. Što se tiče izvoza duhanskih proizvoda, RH u posljednjih pet godina bilježi trend pada izvoza. Najviše je izvezeno duhanskih proizvoda iz RH u 2012 godini (58,8 milijuna €), dok je najmanji izvoz zabilježen 2015 godine (37,1 milijuna €) (Grafikon 1). S druge strane, RH bilježi konstantan trend povećanja uvoza duhanskih proizvoda, gdje je najviši uvoz bio 2015 godine (63,3 milijuna €) (Grafikon 1). Temeljem iznesenih podataka, vidljivo je da RH u promatranom petogodišnjem razdoblju od 2012-2016 bilježi negativnu vanjskotrgovinsku bilancu duhanskih proizvoda u periodu od 2013-2016 godine, dok je pozitivna vanjskotrgovinska bilanca zabilježena u 2012 i 2013 godini, kada je izvoz nadmašio uvoz (Grafikon 1). Negativna vanjskotrgovinska bilanca duhanskim proizvodima posljednje tri godine za razlog ima smanjenje proizvodnje duhana, odnosno površina pod duhanom (Tablica 1) i smanjenih prinosa.

Grafikon 1. Izvoz i uvoz duhanskih proizvod u RH od 2012-2016 godine (u milijunima €)

Izvor: DZS (2017): Robna razmjena RH s inozemstvom

Vrijednost prodanih duhanskih proizvoda u RH u razdoblju od 2008 godine, kada je iznosila 266,7 milijuna €, je u konstantnom padu, te je najmanja vrijednost zabilježena 2014 godine u iznosu od 115,5 milijuna €. Razlog ovakvom konstantnom padu vrijednosti prodanih duhanskih

proizvoda u RH je pristupanje RH kao punopravne članice u EU u 2013-oj godini, te usklađivanju trošarina RH s trošarinama EU na koje su iznimno više, te povećanjem proizvođačkih cijena duhana.

Godišnje u EU naplati približno 100 milijardi € poreza na duhanske proizvode, dok nezakonita trgovina trenutno čini otprilike 10 % od ukupne trgovine duhanom, što u znatnoj mjeri donosi gubitke u proračunima država EU (Bevanda, 2015).

Odredbom Zakon o duhanu (NN 69/99 i 14/14) u RH propisani su odnosi u proizvodnji, otkupu, obradi, prometu duhana i proizvodnji duhanskih proizvoda, te se propisuje da se duhan može proizvoditi samo temeljem pisanog ugovora o proizvodnji duhana s pravnim subjektom registriranim za obavljanje djelatnosti obrade duhana koja je upisana u Upisnik obrađivača duhana pri Ministarstvu poljoprivrede RH.

U RH do prodaje TDR-a, trošarina na cigarete bile su tzv. *specifične* komponente trošarina koje su se utvrđivale u apsolutnom (fiksnoj) iznosu i to po komadu duhanskog proizvoda u iznosu od minimalno 90,00 € na 1 000 komada ili preradevine koje su im odgovarale jer generiraju manje porezno opterećenje i poticale su domaću proizvodnju. Prodajom TDR-a i ulaskom jedne od najvećih multinacionalnih kompanija BAT na tržište RH, te uvoza velikih količina duhanskih proizvoda i preradevina, prednost su dobile *proporcionalne (ad valorem)* komponente trošarina generirajući veći profit u proračunu jer se računaju prema postotku maloprodajne cijene cigareta i to prema EU 2001/37/EZ direktivi i iznose minimalno 60% prosječne maloprodajne cijene cigareta (Bajo i Jurinec, 2016).

Tablica 2. Obračun trošarina duhanskih proizvoda iz 1994 godine

<i>Cigarete (paketić)</i>	Trošarina	Količina	Iznos trošarine
Strane	8,50	5	42,50
Licencne	7,50	5	37,50
Strane u slobodnim zonama	7,50	5	37,50
Domaći, duhan iz uvoza 40%	4,00	5	20,00
Domaće, tvrdi omot	3,20	5	16,00
Domaće, meki omot	2,50	5	12,50
Skupina A (popularna)	2,50	5	12,50
Skupina B (standardna)	3,20	5	16,00
Skupina C (ekstra)	7,50	5	37,50
<i>Ostali duhanski proizvodi</i>	Trošarina	Količina (gram)	Iznos trošarine
Uvozni duhan	56,00	5000	280,00
Domaći duhan	28,00	5000	140,00
Cigare (komad)	0,60	5	3,00
Cigarilosi (paketić od 20 kom)	4,00	5	20,00

Izvor: NN 51/94

U strukturi posebnih poreza i trošarina, po veličini pri samome su vrhu Državnog proračuna RH prihodi od trošarina na duhanske proizvode (Bevanda, 2015). U porezni sustav RH trošarine na duhanske proizvode uvedene su 1994 godine, a oporezuju se cigarete i ostali proizvodi nastali preradom duhana, a obveznici oporezivanja su svi proizvođači i uvoznici duhanskih proizvoda (Kuliš, 2005). Od 2002 godine nadležnost oporezivanja preuzima Carinska uprava RH dok je od 1994 nadležnost oporezivanja duhanskih proizvoda bila u nadležnosti Porezne uprave. U periodu od 1994 godine (Tablica 2) i uvođenja posebnih poreza i trošarina za duhanske proizvode do danas (Tablica 3), bilo je promjena u osnovici, visini i načinu oporezivanja, ponajviše u oporezivanju sitno rezanog duhana i drugih duhana za pušenje koji prethodno nisu bili oporezivi.

Tablica 2 prikazuje trošarine na cigarete koje su oporezivale po pakovanjima koji sadržavaju 20 cigareta u pakiranju, uvozni duhan, domaći duhan koji se oporezivao po kilogramu, cigare po komadu i cigarilose po paketima od 20 kom.

U Tablici 3 prikazano je oporezivanje duhanskih proizvoda iz 2013 godine. U odnosu na 1994 godinu (Tablica 2), vidljiva je promjena u predmetu oporezivanja i visini trošarine. Razlike u visini trošarine su posljedica oporezivanja cigareta, cigarilosa i cigara, koje su se oporezivale na količinu od 1000 komada, te zbog proporcionalnih trošarina na maloprodajne cijene cigareta. Razlika je i u predmetima oporezivanja, jer su ukinute skupine A, B i C cigareta, te je jedan predmet oporezivanja, ukinute su trošarine za uvozni i domaći duhan, te je zamijenjena trošarinom na sitno rezani i ostali duhan za pušenje koji se oporezuje po težini (1 kg).

Tablica 3. Obračun trošarina duhanskih proizvoda u 2013 godini

<i>Trošarinska osnovica (1000kom)</i>	Količina (komad)	MPC po paketiću	MPC za 1000kom	Proporcionalna trošarina od maloprodajne cijene 37% na 1000 kom	Specifična trošarina	Iznos trošarine
Cigarete	1000	20,00	1000,00	370,00	197,00	567,00
Cigare	1000	-	-	-	600,00	600,00
Cigarilosi	1000	-	-	-	600,00	600,00
Ostali duhan	Količina (kg)	-	-	-	Specifična trošarina	Iznos trošarine
Sitno rezani duhan(1Kg)	5	-	-	-	450,00	2.250,00
Ostali duhan za pušenje(1Kg)	5	-	-	-	380,00	1.900,00

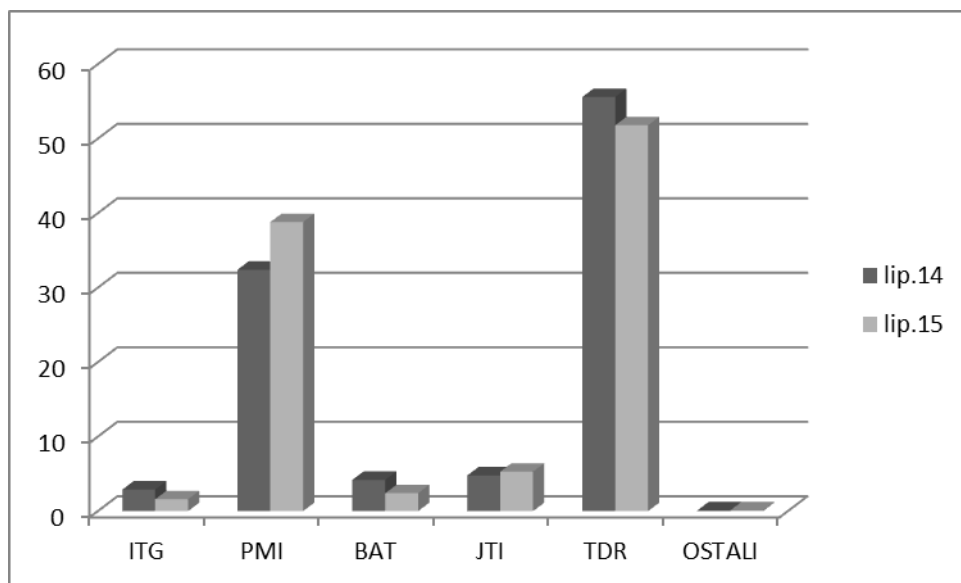
Izvor: NN 22/13

Uzimajući u obzir veliki udjel sredstava ostvarenih prodajom duhanskih proizvoda u Državnom proračunu Republike Hrvatske, jasno je da duhanska industrija ima iznimno važnu ulogu u gospodarskom, ali i političkom sustavu RH.

Prema Bajo i Jurinec (2016), danas se na području RH proizvode nearomatični tipovi duhana – “Virginija” (sušena toplim zrakom), “Berley” (sušen u hladu) i hercegovački duhan (sušen na suncu). Proizvodnja duhana u RH u današnje vrijeme vezana je isključivo uz dva proizvođača duhana, Hrvatski duhani d.o.o. s tržišnim udjelom od 80%, te Agroduhan d.o.o. iz Slatine, s tržišnim udjelom od 20 %. Prema procjenama, uzgojem i preradom duhana u RH se bavi oko 1.300 poljoprivrednih gospodarstava. Broj zaposlenih u duhanskoj industriji RH je u stalnom porastu, u 2013 godini zabilježen je rast od 1,3 % u odnosu na 2012 godinu, dok je u 2016 godini u prerađivačkoj industriji proizvodnje duhana, broj zaposlenih porastao za 17,7 % (DZS, 2017), s prosječnim isplaćenim neto plaćama od 6.832 kn koja je za 24 % bila veća od prosječne neto plaće u 2013 godini (DZS, 2014).

U promatranom i analiziranom periodu od posljednjih pet godina (2012-2016) tržište duhanskih proizvoda RH privlačno je najvećim multinacionalnim duhanskim kompanijama, pogotovu nakon 2015 godine kada je British American Tobacco (BAT) kupio domaću Tvornicu duhana Rovinj (TDR). Od 2013-2015 godine, Adris Grupa (u sklopu koje je i TDR), držali su od 58-60% tržišta, dok je 2015 prodajom BAT-u tržišni udio TDR pao na 54,7 %. Drugi najveći tržišni udio na domaćem tržištu duhanskih proizvoda drži Philip Morris International s 26,7 %, a slijedi ga Japan Tobacco International s 7 %, Imperial Tobacco Group s 6,9 %, te British American Tobacco s 6 % (Grafikon 2).

Grafikon 2. Struktura tržišta duhanskih proizvoda u RH u 06/2014 i 06/2015 godine

Izvor: Bajo i Jurinec (2015)

Prema službenim podacima EUROSTA-a (2016), u EU prosjek pušača u ukupnoj populaciji je 18,4 %, od čega 21,9 % muškaraca, te 15,1 % žena. RH je iznad prosjeka EU po udjelu pušača u ukupnoj populaciji s 24,5 % (gotovo svaka četvrta odrasla osoba je pušač), od čega 28,8 % su muškarci, te 20,5 % žene. Prema starosnoj strukturi, u RH najzastupljeniji su pušači u dobi od 35-

44 godina (36,2 %), zatim u dobi od 45-54 godine (35,4 %), te u dobi od 25-34 godine (34,2 %), što je ujedno iznad prosjeka EU.

Zaključci

Kako u svijetu, tako i u RH duhanska industrija jedna je od najprofitabilnijih industrija te važna grana gospodarstva koja sudjeluju u strukturi proračunskih prihoda. Tržište duhanskih proizvoda na razini EU i RH je u velikoj mjeri oligopolno, s malim brojem proizvođača, te ga karakteriziraju česte izmjene zakona i cijena. Tijekom posljednjih dvadesetak godina od osamostaljenja, u RH su se često mijenjali zakoni što je rezultiralo brojnim poreznim promjenama, pogotovo u sustavu trošarina. Najviše se promjena u sustavu visine i strukture trošarina odnosilo na povećanje cijena duhanskih proizvoda. Povećanju cijena pridonijelo je povećanje *proporcionalne (ad valorem)* komponente trošarina koje su utvrđene prema postotku maloprodajne cijene od minimalno 60% prosječne maloprodajne cijene. U EU i RH u analiziranom razdoblju od 2012-2016 godine površine pod duhanom i prinosi su varirali s tendencijom rasta u idućih pet godina. RH bilježi negativnu vanjskotrgovinsku bilancu duhanskim proizvodima, a razloga tome je više. Jedan od razloga je i povećanje uvoza od 2015 godine kada je BAT kupio domaći TDR; zatim povećanje cijena cigareta prelaskom na *proporcionalne* komponente trošarina, što je za rezultat imalo povećanje sivog tržišta duhanskih proizvoda. RH je iznad EU prosjeka po postotku pušača u ukupnoj populaciji, također i prema spolu pušača i starosnoj strukturi istih. Iako je duhanska industrija profitabilna i važna grana gospodarstva u RH, svakako ne treba zanemariti znanstveno dokazane štetne učinke korištenja duhanskih proizvoda, kao što je pušenje i dima koji udišu nepušači, koje za posljedicu ima povećanje raznih kardiovaskularnih i drugih bolesti, što s ekonomske strane gledano dovodi do većih troškova u sektoru zdravstva, iako taj segment nije bio tema ovog istraživanja.

Literatura

Bajo, A. i Jurinec, M. (2016). "Hrvatsko tržište duhana i trošarine na duhanske proizvode". Aktualni problemi i izazovi razvoja financijskog sustava, Dio: Hrvatsko tržište duhana i trošarine na duhanske proizvode, Izdavač: Ekonomski fakultet Zagreb, Urednici: Alen Stojanović; Hrvoje Šimović, pp.121-141

Bevanda, M. (2015). „Nadzor nad duhanom i odgovornost proizvođača za štetu od duhanskih proizvoda“. *Zb. Prav. fak. Sveuč. Rij. (1991) v. 36, br. 1, 125-156 (2015)*

Direktiva vijeća 2014/40 EU od 03.04.2014. o usklađivanju zakona, propisa i administrativnih odredaba država članica u vezi s proizvodnjom, prezentacijom i prodajom duhana i srodnim proizvodima

Doll, R. i Bradford, H.(1999). "Tobacco: A medical history", *Journal of Urban Health*, vol. 76., No. 3., str. 289. – 313

Državni zavod za statistiku (DZS) (2014). “Godišnje izvješće o stanju poljoprivrede u 2013. godini”.

Državni zavod za statistiku (DZS) (2016). “Poljoprivredna proizvodnja u 2015. godini-statistička izvješća”. Zagreb. ISSN 1332 – 0297

Državni zavod za statistiku (DZS) (2017). “Robna razmjena Republike Hrvatske s inozemstvom”. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2017/04-02-01_01_2017.htm

Enciklopedija.hr- <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16513>

EUROSTAT (2016). Source: Eurostat (online data code: hlth_ehis_sk3e)

<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

GCI- Global Cigarette Industry (2015).

http://global.tobaccofreekids.org/files/pdfs/en/Global_Cigarette_Industry_pdf.pdf

Kuliš, D. (2005).” Plaćamo li Europske trošarine”, IJF, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb

Statista (2016). “Udio na tržištu po tvrtkama u duhasnoj industriji”.

<http://www.statista.com/statistics/279873/global-cigarette-market-share-by-group>

Stevanović, N.(2012). “ Analiza tržišta duvana i duvanskih proizvoda sa posebnim osvrtom na međunarodnu regulativu duvanske industrije” (magistarski rad), Univerzitet Singidunum, Beograd, str. 33.

Zakon o duhanu. Narodne novine 69/99, 14/14.

Zakon o trošarinama. Narodne novine 22/13.

WTEx (2017). <http://www.worldstopexports.com/tobacco-cigarettes-exports-country/>